

університету. Серія географічна. 2004. Вип. 30. С. 87–91.

3. Господарський суд зменшив площу кар'єру піску на Львівщині. Щоденний Львів. 2021. URL: <https://dailylviv.com/news/kryminal/hospodarskyi-sud-zmenshyv-ploshchu-kariery-pisku-na-lvivshchyni-91271>

4. Звіт з оцінки впливу на довкілля продовження експлуатації (промислової дорозробки) Новотростянецького родовища з видобування будівельних пісків і вапняків, що розташовується у Миколаївському районі Львівської області. Київ, 2020. 540 с.

5. Іванов Є. А., Біланюк В. І. Проблеми рекультивації і ревіталізації земель, порушених гірничими роботами. Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування : матер. 4-ї міжнарод. наук.-практ. конф. : у 2-х т. (6–10 листопада 2017 р., м. Трускавець). Київ : ДКЗ, 2017. Т. 2. С. 257–265.

6. Іванов Є. А., Войтків П. С., Гусак О. А. Будівельні корисні копалини Опілля: стан і перспективи розроблення та екологічні наслідки. Освітні та наукові виміри природничих наук : зб. матер. II-ї Всеукр. заочної наук. конф., м. Суми, 8 грудня 2021 р. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. С. 148–155.

7. Шутка Н. Внаслідок обвалу у піщаному кар'єрі загинув водій екскаватора Onur. Zahid.Net. 2021. URL: https://zaxid.net/vnaslidok_obvalu_u_pishhanomu_karyeri_zagynuv_vodiy_ekskavatora_n1515801

ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ

Надія СТЕЦЬКО, Олександр ХИМЕРА

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
Тернопіль, Україна

Abstract. *The article deals with the recreational and cognitive use of nature, which is associated with the national history of the region, cultural and historical monuments, and memorials. Natural recreational resources are considered natural and cognitive. Recreational and cognitive use of nature in Ternopil district depends on the cultural and historical conditions that have developed on its territory. They are a prerequisite for the organization of cultural and cognitive recreational activities in general, and excursion routes, protected areas, and tourist trails are created and localized near them. Cultural and historical sites of the Ternopil district are divided into material and spiritual sites. Cultural and historical sites include only those that have been researched and evaluated by scientists as being suitable for recreational purposes. The investigated historical and cultural sites as resources of recreational nature management require study and an objective approach to the development of nature and cognitive tourism and ecological (green) tourism in this area. Based on a combination of factors, landscape, historical and cultural resources, as well as the availability of transport links, communities can be identified within the Ternopil region that are most favorable for the development of cognitive tourism activities. Transport highways of various categories contribute to the development of connections between them. They form landscape and route corridors, and together with tourism, centers form the “skeleton” of the tourist network of the Ternopil district and the region.*

Key words: *recreational and educational nature use, Ternopil district.*

Рекреаційно-пізнавальне природокористування пов'язане із національною історією краю, культурно-історичними пам'ятками, меморіалами. Природно-пізнавальний туризм – цілком пов'язаний із природними рекреаційними ресурсами. Рекреаційно-пізнавальне природокористування Тернопільського району залежить від культурно-історичних умов, які склались на його території. Вони є передумовою для організації культурно-пізнавальних видів рекреаційної діяльності в цілому, біля них створюються і локалізуються екскурсійні маршрути, заповідні території, туристські стежки. Культурно-історичні об'єкти Тернопільського району поділяють на матеріальні і духовні. Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва та інші матеріальні цінності суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в науці, мистецтві, літературі, в організації державного та суспільного життя, в праці та побуті. До культурно-історичних об'єктів відносяться лише ті, які були досліджені і оцінені вченими, як

такі, що можуть бути використані людьми для рекреаційних цілей.

Важливу групу становлять пам'ятки історії, містобудування і архітектури, археології і монументального мистецтва та інші споруди, в тому числі і ті пам'ятки мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. Такі об'єкти, з точки зору пізнавальної рекреації є поодинокими, або груповими утвореннями. До пам'яток історії відносимо об'єкти та предмети, які пов'язані із визначною в минулому подією в житті народу, визначними історичними діячами та героями, діячами науки та мистецтва.

До іншої групи відносяться пам'ятки мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні і зоологічні колекції, документальні матеріали, які можна легко переміщувати. Ознайомлення з цими рекреаційними ресурсами можливе через музеї, бібліотеки, архіви та ін. [3, с.45.].

При використанні культурно-історичних ресурсів для ознайомлення необхідно враховувати характеристики щодо їх експлуатації: це місткість, доступність, стійкість проти рекреаційного впливу їх комфортність і надійність, цінність та унікальність. Останнім часом велика увага приділяється організації рекреаційної діяльності в рамках середовища, що оточує людину. Це сприяє проведенню широких рекреаційних досліджень території, і сам суб'єкт діяльності – відпочиваючий відіграє в цьому активну участь. Адже під час свого відпочинку людина бажає ознайомитись із історичним минулим, пам'ятками архітектури та археології, сучасними цікавими дослідженнями наукових діячів. Разом з тим, відбувається вдосконалення процесу обслуговування рекреантів в межах виділених районів, комплексів, це проявляється у різноманітності видів і форм відпочинку. Використання природних ресурсів є періодичним і залежить від пори року, використання в рекреаційній діяльності історико-культурних об'єктів залежить лише частково від погодних умов і пори року вони доповнюють туристичні та відпочинкові програми рекреантів впродовж року.

Тернопільський район – насичений пам'ятками історії, культури і природи, що пов'язано із його багатим історичним минулим і географічним положенням. Деякі відомості про територію сучасного району можна знайти в старовинних джерелах.

До пам'яток археології, відносяться місця, пов'язані із глибоким минулим народу, територією його заселенням, культурою. Це, як правило, кургани, залишки древніх поселень, місця захоронення, старовинні предмети. Пам'ятки архітектури і містобудування об'єднують залишки древнього планування і забудови міст, районів, історичні центри, центри архітектури, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва, природні ландшафти, оригінальні виробничі споруди монументального мистецтва. До пам'яток мистецтва відносяться вироби монументального, декоративно-прикладного та ін. видів мистецтва [3, с.56].

Історико-культурні об'єкти, як ресурси рекреаційного природокористування потребують вивчення і об'єктивного підходу, щодо розвитку у Тернопільському районі природно-пізнавального туризму, екологічного (зеленого) туризму. За поєднанням факторів, ландшафтних і історико-культурних ресурсів, а також за наявністю транспортних зв'язків, в межах Тернопільського району можна виділити громади, які є найбільш сприятливими для розвитку пізнавально-туристської діяльності. Транспортні магістралі різної категорії сприяють розвитку зв'язків між ними. Вони утворюють ландшафтно-маршрутні коридори, а разом з центрами туризму формують «каркас» туристичної мережі Тернопільського району і області. Ця структура включає в себе три головні елементи: а) зонального характеру, тобто туристична діяльність; б) лінійного – тобто транспортний зв'язок, або планувальні осі; в) «крапкового» типу - туристські центри різного порядку.

В області налічується 2196 археологічних пам'яток, у Тернопільському районі близько однієї тисячі. Найбільш відомими археологічні пам'ятки є у селі Семиківці Теребовлянської громади – городище і курганий могильник «Замчище». Чернелево-Руський могильник – поховання черняхівської культури, пам'ятка археології місцевого значення Розташоване в урочищі Могилки села Чернелева-Руського Байковецької громади Тернопільського району Тернопільської області, яке є найбільш досліджене на території Правобережної України [1, с. 9].

Пам'ятка досліджувалася впродовж 1973-2000 років українським археологом Ігорем Геретою. Під час розкопок було виявлено 315 поховань, серед них – 288 черняхівських, 24 давньоруських, два поморської культури та одне невизначене, ймовірно, датується епохою бронзи. Звіти про археологічні дослідження могильника в Чернелево-Руському зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України і Тернопільському обласному краєзнавчому музеї, в якому перебувають на зберіганні всі матеріали археологічних розкопок[1, с.17].

Археологічні пам'ятки, цікаві своїм минулим, користуються популярністю у рекреантів різного віку. Кожна громада повинна зробити рекламно-інформаційні щити, щодо археологічних пам'яток і популяризувати історію розвитку території, громади. Така краєзнавча інформація є важливою для школярів, людей молодого віку, місцевих і приїжджих туристів.

Об'єкти культури і історії є додатковою і необхідною умовою розвитку туристично-екскурсійної галузі району. Це перш за все, історичні пам'ятки міст Тернополя, Теремовлі, Збаража, Зборова, Підгаєць, селищ Микулинців, Козови, Великої Березовиці, Бережан та інших поселень з якими пов'язані цікаві історико-культурні факти.

Пам'ятки історії Тернопільського району, до яких відносимо об'єкти та предмети, які пов'язані із визначною в минулому подією в житті народу, визначними історичними діячами та героями, діячами науки та мистецтва, детально вивчалися місцевими науковцями, краєзнавцями. Така інформація є важливою для кожної громади району, яка планує раціонально використовувати всі наявні у громаді рекреаційні ресурси.

Особливу групу ландшафтів утворюють об'єкти природи і природозаповідні території, які використовуються у природно-пізнавальному туризмі. Це – природні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного та місцевого значення, їх налічується у Тернопільському районі 261 одиниця, які займають площу – 24980,8427 га (табл.1.). Всі ці об'єкти мають велике значення для розвитку рекреації, а також виконують ряд інших функцій. Особливе значення вони відіграють у розвитку організованого туризму є потенційними екскурсійними об'єктами. Однак рекреаційне використання заповідних територій не повинно порушувати статус заповідних об'єктів [4, с.178].

Відвідування заповідників без доброї організації природоохоронних заходів може призвести до порушення природної рівноваги, яка складалась протягом віків. Неорганізований масовий туризм взагалі неможливий, так як він несумісний із самою ідеєю створення заповідників як еталонних ділянок природи в природному стані. Однак, завжди можна задовольнити інтереси любителів природи, не зашкодивши навколишньому середовищу. Для цього потрібно заповідні території ширше використовувати з метою організації екскурсій. Туризм в заповідниках повинен бути лише добре організованим.

Місцеві природозаповідні об'єкти дозволяють широко розвиватись туристично-пізнавальній рекреації. Велика кількість цікавих заповідних природних об'єктів приваблюють туристів, рекреантів, сприяють розвитку культурно-пізнавально-туристської рекреації.

Велике рекреаційне значення має Природний заповідник «Медобори» (Скалатська міська ТГ, Підволочиська селищна ТГ), заказники загальнодержавного значення: «Серетський» – гідрологічний (Білецька сільська ТГ), «Чистилівський» – орнітологічний (Білецька сільська ТГ), «Семиківський» – гідрологічний (Золотниківська сільська ТГ), «Семиківський» – гідрологічний (Купчинська ТГ), «Голицький» – ботанічний (Нараївська ТГ), «Жолоби» – ботанічний (Підволочиська ТГ), «Товтровий степ» – ландшафтний (Підволочиська ТГ), «Під конем» – ботанічний (Підгаєцька міська ТГ), «Товтровий степ» – ландшафтний (Скалатська міська ТГ), «Серетський» – гідрологічний (Тернопільська міська ТГ).

Поруч із названими природними об'єктами загальнодержавного значення, у Тернопільському районі налічується заказників місцевого значення – 66, пам'яток природи місцевого значення – 156, дендрологічних парків місцевого значення – 3, парків-пам'яток

садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 10, заповідне урочище – 1, та інші.

Найбільше природнозаповідних об'єктів є у Бережанській – 28, Збаразькій – 30, Нараївській – 21, Підгаєцькій, Тереховлянській територіальних громадах. Незначна кількість природоохоронних об'єктів є у: Великобірківській – 4, Золотниківській – 2, Іванівській – 1, Озерянській – 1, Підгородянській – 3, Скориківській – 4 сільських територіальних громадах. Проте на нашу думку кількість сама по собі часто не є показником унікальності території. Селищні територіальні громади невеликі за площею, переважно до їх складу входять тільки села. Важливим є питання вивчення нових природних ландшафтів придатних для заповідання. Відношення площі природно-заповідного фонду до площі території громади («показник заповідності») у Тернопільському районі становить 97,9%. (див. табл. 1) [5].

Таблиця 1

Природно-заповідний фонд у територіальних громадах Тернопільського району [5]

Назва Територіальної громади	Кількість одиниць ПЗФ	Загальна площа територій та об'єктів ПЗФ (га)	Фактична площа ПЗФ у межах громади (без урахування площі тих об'єктів, що входять до складу територій інших заповідних територій та об'єктів)	Відношення площі природно- заповідного фонду до площі території громади («показник заповідності»)
Байковецька сільська	11	93,9342	93,9342	0,54
Білецька сільська	9	672,6668	672,6668	4,91
Бережанська міська	23	3245,8221	3188,8321	13,24
Великобerezовицька селищна	8	3,19	3,19	0,02
Великобірківська селищна	4	27,625	27,625	0,42
Великогаївська сільська	9	59,31	59,31	0,40
Залозецька селищна	10	3759,4821	3723,0821	15,03
Збаразька міська	28	4486,165	4486,085	7,59
Зборівська міська	13	156,81	156,81	0,34
Золотниківська сільська	2	395,0	395,0	1,4
Іванівська сільська	1	0,02	0,02 г	0,0002
Козівська селищна	11	1437,86	20,72	0,05
Козлівська селищна	-	-	-	-
Купчинецька сільська	6	1437,86	1437,86	14,73
Микулинецька селищна	7	62,43	62,43	0,26
Нараївська сільська	21	493,4070	493,3970	2,26
Озерянська сільська	2	0,11	0,11	0,00066
Підволочиська селищна	11	495,0416	495,0416	1,41
Підгаєцька міська	17	1320,55	1287,54	2,71
Підгородянська сільська	5	135,62	135,62	1,10
Саранчуківська сільська	11	92,10	92,10	0,41
Скалатська міська	11	2894,2699	2894,2699	12,91
Скориківська сільська	4	163,20	163,20	0,62
Тереховлянська міська	24	3473,69	3473,69	7,89
Тернопільська міська	16	1618,309	1618,309	9,67
Всього	261	26524,4727	24980,8427	97,91066

У межах Тернопільського району можна сформувати туристські ландшафтні коридори з дослідження і популяризації унікальних прородозаповідних та історико-культурних об'єктів: Тернопіль-Зборів; Тернопіль-Козова-Бережани; Теребовля-Підгайці, Тернопіль-Збараж, Тернопіль-Підволочиськ-Скалат, Тернопіль, Тернопіль-Теребовля-Золотники-Купчинці-Тернопіль, Тернопіль-Залісці-Зборів-Тернопіль, Бережани-Саранчуки-Підгайці-Бережани, Бережани-Підгайці-Золотники-Купчинці-Бережани.

Території природно-заповідного фонду часто використовують для проведення екотуризму, на нашу думку важливо індивідуально підходити до використання таких територій для екотуризму. Багато фахівців у галузі охорони природи і заповідної справи схиляються до думки, що будь-який вплив туризму, в тому числі і екотуризму, є негативним для дикої природи. Це полягає у витоптуванні рослинності, небезпеці виникнення пожеж, факторі занепокоєння для диких тварин, забрудненні водних джерел, засмічуванні території, вандалізмі тощо. Тому вважається, що заповідники можуть використовуватись для рекреації тільки зважаючи на правові основи її організації [2, с.28].

Висновки. Природні рекреаційні ресурси, Тернопільського району, в поєднанні із історико культурними об'єктами та природно заповідними об'єктами придатні для розвитку рекреаційно-пізнавального природокористування. Кліматичні, ландшафтні, геологічні, водні рекреаційні ресурси досить сприятливі для літніх, осінніх, весняних видів рекреаційної діяльності. Розвиток рекреаційно-пізнавального природокористування Тернопільського району залежить від культурно-історичних умов, спадщини і подій минулих літ які склались на його території і в кожній територіальній громаді зокрема. Найбільшою популярністю у туристів користуються історико-культурні об'єкти, історичні пам'ятки міст Тернополя, Теребовлі, Збаража, Зборова, Підгаєць, селищ Микулинців, Козови, Великої Березовиці, Скалата та інших поселень з якими пов'язані цікаві історико-культурні події. Вони є передумовою для організації культурно-пізнавальних видів рекреаційної діяльності в цілому, біля них створюються і локалізуються екскурсійні маршрути, заповідні території, туристські стежки.

Тернопільський район – насичений пам'ятками історії, культури і природи, що пов'язано із його багатим історичним минулим і географічним положенням. Деякі відомості про територію сучасного району можна знайти в старовинних джерелах.

Місцеві природно-заповідні об'єкти дозволяють широко розвиватись туристично-пізнавальній рекреації. Велика кількість цікавих заповідних природних об'єктів приваблюють туристів, рекреантів, сприяють розвитку культурно-пізнавально-туристської рекреації.

Список використаних джерел:

1. Долженко Ю. Могильник черняхівської культури Чернелів-Руський (за даними етнічної краніоскопії). Сторінки історії: збірник наукових праць. 2019. Вип. 48. С. 9–17.
2. Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області: монографія. Н.Ф. Габчак, Л.Ф. Дубіс, А.В. Мельник, Н.В. Ужгород: Говерла, 2018. 392 с.
3. Стецько Н.П. Рекреаційна географія: навч. метод. посіб. (Пробне видання) Тернопіль: Вектор. 2017. 182 с.
4. Стецько Н. П. Рекреаційне використання природно заповідних територій на прикладі Тернопільської області. Наукові записки ТНПУ Сер. Географія. Тернопіль, 1998. № 1. С. 176 – 181.
5. Управління екології та природних ресурсів тернопільської обласної державної адміністрації офіційний вебсайт <https://ecology.te.gov.ua/prirodno-zapovidnij-fond/merezha-pzf/>.